

РОЗДІЛ VII БІОГРАФІЧНІ СТУДІЇ

*І.О. Пістоленко
(м. Полтава)*

О.Д. ЗАСЯДКО – ВОЇН, ВИНАХІДНИК, ЛЮДИНА

О.Д.Засядко...досяг мети свого життя:
міг служити... Вітчизні всіма своїми силами.
Каневський

Нещодавно на Полтавщині – на батьківщині О.Д. Засядка (1779–1838) – проводилися ювілейні заходи з приводу 225-річчя від дня його народження. В лютенській школі діє музей його імені. Прийнято рішення спорудити пам'ятник у селі, де конструктор народився. За ініціативою полтавських філателістів видавництво „Марка України” випустило конверт з портретом нашого земляка, провело спеціальне його гасіння. Ці факти, як і взагалі ставлення до його служби в армії, до творчої діяльності, викликають неоднозначне ставлення до них.

Українець за походженням, котрий зумів піднятися на найвищі щаблі в армії Російської імперії, заслужив славу відомого винахідника, конструктора. На знак визнання його ролі в історії розвитку ракетної зброї один з найбільших кратерів на зворотному боці Місяця був названий іменем О. Засядка¹. Але це не попало в „Енциклопедію українознавства” В. Кубійовича, в УРЕ та ін.

Чому ж так? Чому деякі дослідники, військові історики впевнені, що ця людина, її справи заслуговують на шанобу та добру пам'ять, інші ж вважають, що пишатися нема чим?

Олександр Дмитрович Засядко народився 27 травня 1779 р. у Гадяцькому повіті Полтавської губернії, в селищі Лютенці (зустрічається й рівнозначне написання цієї назви – Лютенка). Про його походження відомо, що він – з „малоросійських дворян”, котрі володіли „дуже обмеженою маєтністю”². Цей рід згадується у „Малоросійському родослівнику” В. Модзалевського, свідчення про нього є ще від середини ХVІІ ст.

В одному з листів О. Засядко писав, що військово поприще – це шлях, на котрому він знаходився майже з дитячих літ і котрий став його необхідністю³. Дійсно, лише до 1789 р. Олександр мешкав у

батьківському домі, розпочавши свою освіту з детального, як робили, звичайно, в Малоросії⁴, вивчення Псалтиря. У дитинстві й юності хлопець навіть мріяв стати священиком. У десятирічному віці його відправили навчатися до 2-го кадетського корпусу. Там юнак набув серйозних знань із фізики, хімії, механіки, отримав ґрунтовну підготовку в галузі артилерії та фортифікації⁵.

28 лютого (ст.ст.) 1797 р. 18-річний підпоручик артилерії розпочав свою військову кар'єру у 10-му батальйоні в Херсонській губернії⁶. А 18 жовтня (ст.ст.) 1798-го він уже поручик⁷. Коли завирувала французька революція, за велінням імператора Павла I, російські війська під командуванням О.В. Суворова вступили до Північної Італії. Тут, під час осади і взяття Мантуї, О.Д. Засядко отримав бойове хрещення. В 1800 р. він повернувся разом з армією до Росії. А за чотири роки вже знаходився з ескадрою віце-адмірала Д.М. Синявіна у Середземному морі (на острові Корфу, у південній Італії, побував у Неаполі). В послужному списку відмічається, що він активно забезпечував озброєння фортець та дії з них гарматами під час цих походів.

Невдовзі після початку російсько-турецької війни за „діяльність і безстрашність” на батареї під час осади Ізмаїла (1807) Олександра Дмитровича нагородили орденом св. Володимира 4-го ступеня з бантом. Під час операції при фортеці Руцук (там він командував артилерією, як і при облозі фортеці Журжи) О. Засядко був поранений, але не покинув бригади. Розпочавши цю війну у чині капітана, Олександр Дмитрович закінчив її підполковником⁸. Після підписання Бухарестського миру засядківська 15 Артилерійська бригада разом з усією російською „турецькою” армією пішла назустріч Наполеону. Після боїв біля селища Городечно (1812), міста Борисів (1813), облоги фортеці Торна, Лейпцигської битви і інших О.Д. Засядко став полковником. З військами Олександр Дмитрович пройшов до Рейну, був учасником блокади м. Майнца (1814)⁹. А потім був відізваний до Франкфурта-на-Майні для організації забезпечення діючої армії снарядами¹⁰. Після повернення в Росію бригада О.Д. Засядка була дислокована у Подолії.

Як бачимо, навіть короткий перелік подій й походів з участю Олександра Дмитровича є доказом його слів: „Повсякчасно мислю і використовую... здібності мої лише для користі служби...” (з листа до генерала Кисельова, 1814)¹¹.

Сучасники вважали О.Д. Засядка „одним з найбезстрашніших воїнів”¹². Каневський назвав цей період життя останнього „періодом військових подвигів”¹³.

На початку XIX ст. багатьох військових спеціалістів займали думки про порохові ракети полковника англійської армії У.Конгрева (Конґріва)

(1772–1828). Дальність польоту ракет конструктора у 1804–1805 рр. становила 1800 метрів. Взагалі ним були сконструйовані ракети 10 різних калібрів і шість типів пускових станків (для озброєння різних видів військ). Останні типи його ракет мали дальність польоту 2700 метрів, масу до 20 кг і були запальновальними, фугасними, шрапнельними й освітлювальними¹⁴.

Військово-вчений комітет (Санкт-Петербург) провів низьку досліджень та експериментів у галузі ракетобудування. Члену комітету І. Картмазову вдалося в 1814 р. виготовити бойові ракети двох типів: запальновальну та гранатну (з дальністю польоту 2960 і 1710 метрів відповідно)¹⁵.

Не залишився осторонь цього питання та розпочав експерименти над ракетами й О.Д. Засядко, котрий бачив ефект успішного застосування конгревових ракет проти наполеонівських військ під Лейпцигом (1813). Для придбання необхідних матеріалів Олександр Дмитрович продав батьківський маєток, що залишився йому як спадщина. Експерименти виявилися вдалим.

О.Д. Засядко змінив конструкцію фейєрверочних ракет, вдосконалив їх виготовлення і створив запальновальні й гранатні бойові порохові ракети 2, 2,5- та 4-дюймового калібрів. Винахідник також розробив пусковий станок, що відрізнявся простотою у застосуванні й легкістю порівняно з важким лафетом У. Конгрева (в 1827 англійський конструктор запропонував запускати бойові ракети з інженерних земляних споруджень і з установок на плечах людини)¹⁶.

Олександр Дмитрович представив результати досліджень та описання свого винаходу у відповідні інстанції, не вимагаючи відшкодування витрат або винагород¹⁷. У 1815 р. він демонстрував ракети своєї конструкції на артилерійському полігоні в Санкт-Петербурзі. Дальність їх польоту сягала 2670 метрів¹⁸. Звідти творця ракетної зброї направили „для показу спроб складання й застосування в армії ... ракет”¹⁹ у м. Могильов, у головну квартиру 1-ої російської армії, потім – у 2-у армію.

Ракети О.Д. Засядка виготовлялися тоді в спеціальній піротехнічній лабораторії у Могильові²⁰. Командуючий Армією подав клопотання про присвоєння конструктору ракет чину генерал-майора як „нагородження відмінних знань і достоїнств полковника Засядка”²¹. У відповідь на клопотання у квітні 1818 р. під час огляду військ Олександр I „за відзнаку в службі” присвоїв полковникові Засядку цей чин. За рік після того його призначили черговим генералом 2-ої армії²².

А ще через рік (1820) він очолив новозатверджене Артилерійське училище у Петербурзі, петербурзьку піротехнічну лабораторію та Охтенський пороховий завод²³. „З бівуаків посадили мене за справи

письмові й наукові”, – так оцінював ці зміни сам Олександр Дмитрович²⁴. Він доклав величезних зусиль, наполегливо, безустанно працював, щоб належним чином організувати діяльність доручених йому закладів. Особливу увагу приділяв будівництву та організації навчального процесу училища. Наскільки кваліфіковано, з якою економічною вигодою була поставлена справа, свідчать документи, складені О.Д.Засядком: довідки, розрахунки, рапорти й ін.²⁵ Він сприяв створенню в училищі бібліотеки з найкращих і найкорисніших книг з усіх галузей знань, організував фізичний кабінет²⁶, підготував, спираючись на результати досліджень та свій багатий досвід, посібник „Записки „Історії артилерії з прадавніх до новітніх часів”, склав програми предметів, що викладалися в Артилерійському училищі, тощо²⁷. Генерал добився того, що цей заклад вважався зразковим у всіх відношеннях, став своєрідною „кузнею” фахівців з фундаментальною професійною підготовкою. На базі цього училища в середині ХІХ ст. була створена Михайлівська артилерійська академія²⁸.

Не залишилася поза колом турбот генерала О.Д.Засядка й навчальна артилерійська рота, метою котрої була підготовка фейерверкерів з добровольців і каптоністів (обслуги для даної техніки). Була організована також Технічна школа, де навчалися ремеслам діти солдатів.

Керування пороховим заводом та лабораторією спонукало Олександра Дмитровича на розробку порохового млина, за допомогою якого вдавалося запобігати вибухам у процесі виготовлення пороху²⁹. Також генерал продовжував експерименти над артилерійськими гарматами. Наприклад, винайшов калібромір і лафет з гарматою для застосування під час оборони фортець. Крім того, винахідник експериментував з гарматами, що були відлиті в глиняні форми й опоки (ящики без дна та верха для виготовлення ливарної форми). Він намагався визначити, які метали є найбільш придатними для справи, а також вирішити проблему межі допустимості багаторазового переливання старих гармат за умови зберігання необхідних якостей металу, сконструював переносну машину для пересування гармат найбільшого калібру³⁰.

О.Д. Засядко очолив також створення арсеналу. Останній разом з усіма іншими закладами, дорученими винахіднику, завдяки зусиллям їх організатора схвально оцінювався не тільки в Росії, й за рубежем. Каневський так написав про той період у житті Олександра Дмитровича: „Діяльності його... відкрилося широке поле...; трудів і занять була множина; справи йшли, як було бажано його устремлінням; кожна його дія була поміченою та оціненою...”³¹. Але нелегка багаторічна служба, активна безперервна діяльність підірвали здоров'я Олександра Засядка. Взявши відпустку, він поїхав на лікування до Криму (1826). Наприкінці цього року ж повернувся, вирішивши для себе „служити, працювати,

поки де впаде”³². І вже на початку 1827 р. отримав нове призначення – начальником штабу генерал-фельдцехмейстера³³, на новій посаді розпочав технічну реорганізацію артилерії як роду військ.

З початку нової турецької кампанії Олександр Дмитрович знаходився з армією (1828) у Молдові, потім у Валахії, під фортецею Браїлов, облога якої тривала більше місяця. Займався облаштуванням батарей, озброєнням облогової артилерії. За ініціативою генерала, виготовлення бойових ракет було налагоджено безпосередньо в районі ведення бойових дій. Як результат, 24 армійських роти одержали 9745 ракет калібрів від 6 до 36 фунтів (останній відповідав лінійному калібру 106 мм)³⁴. Пізніше він воював за Дунаєм, у Болгарії, під фортецями Варна та Шумла. В березні 1829 р. ракетами конструкції Засядка озброюються кораблі Дунайської флотилії.

Інший військовий інженер Карл Андрійович Шільдер (1785–1854) займався теоретичними й практичними проблемами боротьби у воєнні часи з ворожими кораблями, створив проект оригінального підводного човна, оснащеного ракетами О.Д. Засядка (1834), – прообразу сучасних субмарин-ракетоносців³⁵. 29 серпня 1834 р. останній спостерігав за випробуваннями у верхів'ях Неви поблизу Петербурга цього першого в світі цільнометалевого підводного човна. Ці події, а також „Записка про впровадження у застосування бойових ракет на флоті” К.І. Константинова (1818–1871) (Костянтин Іванович народився у Чернігівській губернії, свого часу очолив організований Олександром Дмитровичем ракетний заклад, де вироблялися його ракети на початку 50-х рр. XIX ст.), конструкторські розробки цього видатного вченого того часу, поклали початок застосуванню ракетної зброї у військово-морському флоті³⁶. Варто пам'ятати про це, згадуючи твердження німецького журналу „Солдат і техніка” (1960), що першим ракетним підводним човном була німецька субмарина U-511, на верхній палубі котрої розташовувалися труби для пуску ракет калібру 210 мм. Цей підводний човен було побудовано на більш ніж півстоліття пізніше від човна К.А. Шільдера³⁷.

У 1829 р. О.Д. Засядку був наданий чин генерал-лейтенанта. Службі в армії останній віддав 37 років.

Але здоров'я його було остаточно підірване. Тому у 1830 р. він отримав дозвіл на довготривалу відпустку для лікування³⁸. Сподіваючись на благотворний вплив м'якого клімату, в жовтні 1832 р. О.Д. Засядко переїхав до Харкова, у 80-ти верстах від котрого знаходилося село, що належало дружині Олександра Дмитровича. 1834-го він вийшов у відставку³⁹.

Вимушена бездіяльність та важкі хвороби гнітюче впливали на завжди енергійного, активного, працездатного О.Д. Засядка. Але цікаві

ідеї, задуми не полишали винахідника. Він розмірковував про прокладення нового торгового шляху до Індії, про необхідність для духовенства навчатися й медицині, вважаючи, що лікар душі має бути і лікарем тіла – таке поєднання, на його думку, було вкрай необхідним та життєво важливим для простих людей у віддалених населених пунктах Російської імперії, про поліпшення руху через дніпровські пороги. Навесні 1837 р. відставний генерал навіть винайшов машину, що допомогла б забезпечити вільне плавання⁴⁰.

Олександр Дмитрович залишався мужньою, сильною духом людиною до останнього дня життя – 27 травня 1838 р. Переважна більшість енциклопедій, а також автори численних публікацій вказують на 1837 рік як дату смерті винахідника. Проте в архівних зібраннях Полтавського музею авіації й космонавтики є копія свідоцтва Харківської єпархії губернського міста Харкова (оригінал зберігається у фондах Військово-історичного музею артилерії, інженерних військ і військ зв'язку в Санкт-Петербурзі), де вказується, що у метричних книгах Христоріздвяної церкви написано про „умершого сего 1838 года маія 27 дня отставнаго генераль-лейтенанта Александра Дмитриева сына Засядки...”⁴¹. Крім цього, в проханні вдови до управління генерал-фельдцейхмейстера від 18 серпня 1838 р. вказується, що О. Засядко є „умершим 27 мая сего года”⁴². А також у виписці зі справи про призначення пенсіону вдові генерала за 1838 р. підкреслюється: „...И в мае месяце сего года он умер”⁴³.

Дослідники пропонують також різні точки зору щодо місця поховання генерала О.Д. Засядка. Одна з версій та, що він похований у м. Курську (в Хотинському повіті Курської губернії знаходився його родовий маєток)⁴⁴. Інші історики вказують, що за тиждень до смерті Олександр Дмитрович наполягав, щоб його перевезли з Харкова до монастиря у Куряжі, що в дев'яти верстах від цього міста⁴⁵. Відомо також, що коли у середині 1920-х рр. на місці Курязького монастиря розпочалося будівництво трудової колонії для дітей-правопорушників⁴⁶, там було знайдено могилу невідомого. В ній збереглися залишки генеральської (перших десятиліть ХІХ ст.) військової форми з еполетами та золота шпага з написом „За хоробрість”. Знайдені речі були передані до Харківського краєзнавчого музею. Після того як розпочалася війна 1941–1945 рр., ешелон з фондovими колекціями музею, відправленими в евакуацію (зокрема й речами зі знайденого поховання), на одній із залізничних станцій знищила ворожа авіація.

Нині у фондах Історичного музею м. Харкова зберігається муляж золотої шпаги. На адміністративній будівлі на території колонії – на місці згаданого поховання О.Д. Засядка – встановлено меморіальну дошку на честь винахідника.

На нашу думку, можливо, що назва Курська як місця поховання Олександра Дмитровича, котра зустрічається в деяких документах, є неправильним написанням назви містечка Куряж.

Нині існують різні оцінки служби Засядка у російській армії кінця XVIII – початку XIX ст. Напевно, із сьогодення легше судити, в чому він мав рацію, а у чому помилявся. Але, на нашу думку, не можна залишати поза увагою те, що цінувалося завжди: безкорислива відданість справі, вірність присязі, що була дана. Внесок Олександра Дмитровича в розвиток ракетної справи важко переоцінити. І саме тому, на наш погляд, його ім'я по праву може згадуватися серед імен видатних синів, народжених Україною.

Сам Засядко писав в одному з листів (1824): „Поставлений службою моєю таким чином, що кожна дія..., кожне поривання... на користь загальну, ... по справедливості маю я почитати себе одним з найщасливіших людей...”⁴⁷.

Належним чином оцінивши згаданий період історії, потрібно не забувати про те, що було внесено у світову скарбницю військової справи, науки, техніки українцями. Й серед них – одним з перших ракетників Олександром Дмитровичем Засядком.

¹ Космонавтика: Энциклопедия. – М., 1985. – С. 120.

² Каневский Н. Биография генерал-лейтенанта А.Д. Засядко 2-го //Артиллерийский журнал. – 1857. – № 3. – С. 47.

³ Гавриленко А.Д. Покоління відходить й покоління приходить, а рідна земля віковично стоїть// Культурна спадщина Слобожанщини. Історія родин та генеалогія: Збірник – Х., 2004.– С. 50.

⁴ Качур П.И. Александр Дмитриевич Засядко//Земля и Вселенная. – 1993. – № 4. – С. 43.

⁵ Историческое обозрение 2-го кадетского корпуса. – СПб, 1862. – С. XXII.

⁶ Колекція документів з архіву ПМАК: Фотокопії. – Ф. 2. – Оп. 2 – Спр. 255 – Од. 36. 70.

⁷ Родословная с изложением в копиях документов о дворянстве рода А. Засядко, следующая к рапорту Курского Дворянского Депутатского Собрания от 15 октября 1856 г., дело № 1463: Факсимільна копія //Архів ПМАК. – Ф. 2. – Оп. 2. – Спр. 257. – С. 1.

⁸ Колекція документів з архіву ПМАК: Фотокопії. – Ф. 2. – Оп. 2 – Спр. 255 – Од. 36. 70.

- ⁹ Каневский Н. Биография генерал-лейтенанта А.Д. Засядко 2-го //Артиллерийский журнал. – 1857. – № 3. – С. 48–49.
- ¹⁰ Там само. – С. 49.
- ¹¹ Там само. – С. 50.
- ¹² Там само.
- ¹³ Там само. – С. 51.
- ¹⁴ Советский энциклопедический словарь. – М., 1980. – С. 624. Космонавтика: Энциклопедия. – М., 1985. – С. 167.
- ¹⁵ Ракетное оружие XIX века // МЗ 1. SPB.RU:Archive – Books – Fire Enthusiasts. – С. 4.
- ¹⁶ Монахов С.С. <http://spacehobby.ru/firsts/zasyadko.html>. 13.03.2003. – С. 2–3. Космонавтика: Энциклопедия. – М., 1985. – С. 167.
- ¹⁷ Каневский Н. Биография генерал-лейтенанта А.Д. Засядко 2-го //Артиллерийский журнал. – 1857. – № 3. – С. 51.
- ¹⁸ Ракетное оружие XIX века // МЗ 1. SPB.RU:Archive – Books – Fire Enthusiasts. – С. 1.
- ¹⁹ Каневский Н. Биография генерал-лейтенанта А.Д. Засядко 2-го //Артиллерийский журнал. – 1857. – № 3. – С. 52.
- ²⁰ Ракетное оружие XIX века // МЗ 1. SPB.RU:Archive – Books – Fire Enthusiasts. – С. 1.
- ²¹ Каневский Н. Биография генерал-лейтенанта А.Д. Засядко 2-го //Артиллерийский журнал. – 1857. – № 3. – С. 52.
- ²² Там само.
- ²³ Монахов С.С. <http://spacehobby.ru/firsts/zasyadko.html>. 13.03.2003. – С. 3.
- ²⁴ Каневский Н. Биография генерал-лейтенанта А.Д. Засядко 2-го //Артиллерийский журнал. – 1857. – № 3. – С. 53.
- ²⁵ Колекція документів з архіву ПМАК: Фотокопії. – Ф. 2. – Оп. 2 – Спр. 255 – Од. 36. 70. Каневский Н. Биография генерал-лейтенанта А.Д. Засядко 2-го //Артиллерийский журнал. – 1857. – № 3. – С. 55,56.
- ²⁶ Каневский Н. Биография генерал-лейтенанта А.Д. Засядко 2-го //Артиллерийский журнал. – 1857. – № 3. – С. 57.
- ²⁷ Каневский Н. Биография генерал-лейтенанта А.Д. Засядко 2-го //Артиллерийский журнал. – 1857. – № 3. – С. 53–54.
- ²⁸ Монахов С.С. <http://spacehobby.ru/firsts/zasyadko.html>. 13.03.2003. – С. 3.
- ²⁹ Каневский Н. Биография генерал-лейтенанта А.Д. Засядко 2-го //Артиллерийский журнал. – 1857. – № 3. – С. 59–60.
- ³⁰ Там само. – С. 61.
- ³¹ Там само. – С. 62.
- ³² Там само. – С. 66.
- ³³ Монахов С.С. <http://spacehobby.ru/firsts/zasyadko.html>. 13.03.2003. – С. 4. Каневский Н. Биография генерал-лейтенанта А.Д. Засядко 2-го //Артиллерийский

журнал. – 1857. – № 3. – С. 67. Колекція документів з архіву ПМАК: Фотокопії. – Ф. 2. – Оп. 2 – Спр. 255 – Од. 36. 70.

³⁴ Ракетное оружие XIX века // МЗ 1. SPB.RU:Archive – Books – Fire Enthusiasts. – С. 1.

³⁵ Ягодкин В. Ракетоносец XIX века // Царскосельская газета. – 2002. – 27 июля. – № 58 (9380).

³⁶ Ракетное оружие XIX века // МЗ 1. SPB.RU:Archive – Books – Fire Enthusiasts. – С. 1.

³⁷ Там само. – С. 4. Ягодкин В. Ракетоносец XIX века // Царскосельская газета. – 2002. – 27 июля. – № 58 (9380).

³⁸ Монахов С.С. <http://spacehobby.ru/firsts/zasyadko.html>. 13.03.2003. – С. 5.

³⁹ Родословная с изложением в копиях документов о дворянстве рода А.Засядко, следующая к рапорту Курского Дворянского Депутатского Собрания от 15 октября 1856 г., дело № 1463: Факсимильна копія // Архів ПМАК. – Ф. 2. – Оп. 2. – Спр. 257. – С. 1. Каневский Н. Биография генерал-лейтенанта А.Д. Засядко 2-го // Артиллерийский журнал. – 1857. – № 3. – С. 69.

⁴⁰ Каневский Н. Биография генерал-лейтенанта А.Д. Засядко 2-го // Артиллерийский журнал. – 1857. – № 3. – С. 74.

⁴¹ Свидетельство № 11-д // Архів ПМАК: Факсимильна копія – Ф2. – Оп. 2. – Спр. 257. – арк. 2.

⁴² Колекція документів з архіву ПМАК: Фотокопії. – Ф. 2. – Оп. 2 – Спр. 255 – Од. 36. 70.

⁴³ Там само.

⁴⁴ Там само.

⁴⁵ Каневский Н. Биография генерал-лейтенанта А.Д. Засядко 2-го // Артиллерийский журнал. – 1857. – № 3. – С. 75.

⁴⁶ Советский энциклопедический словарь. – М., 1980. – С. 458, 624, 755.

⁴⁷ Гавериленко А.Д. Покоління відходить й покоління приходить, а рідна земля віковично стоїть // Культурна спадщина Слобожанщини. Історія родин та генеалогія: Збірник – Х., 2004. – С. 63.